

УДК 339.942

МЕЛЬНИК Тетяна, д. е. н., професор кафедри міжнародної економіки КНТЕУ
КОНРАД Юлія, аспірант кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

НАЦІОНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА У ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГАХ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ

Розкрито сутність глобальних ланцюгів створення вартості. Висвітлено основні теорії, що досліджують цей феномен. Проаналізовано можливість залучення національних підприємств у глобальні ланцюги створення вартості в контексті обсягів імпорту у проміжному споживанні в окремих видах діяльності. На основі зіставлення показників виробничої залежності від імпорту, міжнародної виробничої фрагментації та експортоорієнтованості галузей промисловості країни визначено, які галузі є найбільш перспективними щодо залучення у глобальні ланцюги створення вартості.

Ключові слова: глобальні ланцюги створення вартості (ГЛСВ), додана вартість, міжнародні виробничі мережі (МВМ), виробнича залежність від імпорту, міжнародна фрагментація виробництва, експортоорієнтованість виробництва.

Мельник Т., Конрад Ю. Национальные предприятия в глобальных цепочках создания стоимости. Раскрыта сущность глобальных цепочек создания стоимости. Освещены основные теории, исследующие этот феномен. Проанализирована возможность вовлечения национальных предприятий в глобальные цепочки создания стоимости в контексте объемов импорта в промежуточном потреблении в отдельно взятых видах деятельности. На основе сопоставления показателей производственной зависимости от импорта, международной производственной фрагментации и экспортоориентированности отраслей промышленности страны определено, какие отрасли являются наиболее перспективными для участия в глобальных цепочках создания стоимости.

Ключевые слова: глобальные цепочки создания стоимости (ГЦСС), добавленная стоимость, международные производственные сети (МПС), производственная зависимость от импорта, международная фрагментация производства, экспортоориентированность производства.

Постановка проблеми. Промисловий комплекс є рушійною силою та визначальним фактором економічного зростання країни. Без розвинутого промислового сектора економіка будь-якої країни є нестійкою, що за умов посилення інтеграційних процесів у світовому масштабі може збільшити її економічне відставання у геометричній прогресії. Деіндустріалізація, сировинна спрямованість та занепад ключових галузей є характерною рисою промисловості України в останні десятиліття. До того ж технологічна база нашої країни і досі знаходиться на

рівні 3 та 4 технологічних укладів, тоді як провідні країни світу вже давно реалізують політику переходу до 6 укладу.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, для того, щоб мати доступ до нових технологій, отримати можливість модернізувати виробничі потужності та відновити технологічний потенціал галузей, що знаходяться в стані занепаду, Україні необхідно інтегруватись та розширювати участь у ГЛСВ. Досвід провідних країн показав, що реалізація цього напрямку значно посилює позиції країни як суб'єкта світового господарства, підвищує рівень її міжнародної конкурентоспроможності. За даними ЮНКТАД, країни, що беруть активну участь у ГЛСВ, мають щорічний темп зростання ВВП на рівні 2 %, а ступінь диверсифікованості та оновлення технологій у промисловості становить не менше 13 % на рік [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати дослідження проблем участі у глобальних ланцюгах створення вартості знайшли відображення у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Дж. Джереффі, Р. Коуза та О. Уільямсона, Е. Пенроуза, Дж. Вомака, С. Арндта, В. Кондратьєва [1–6] та ін. Однак потребують подальшого дослідження питання щодо перспектив участі національних підприємств у ГЛСВ.

Метою дослідження є оцінка перспектив залучення національних підприємств у глобальні ланцюги створення вартості.

Матеріали та методи. Теоретичною та методологічною основою для аналітичного представлення даних, репрезентованих у статті, стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері економічної теорії та міжнародної торгівлі. Базою статистичної інформації слугували дані Державної служби статистики, світових організацій ЮНКТАД та ОЕСР. У роботі використано широкий спектр загальнонаукових та спеціальних методів, зокрема: аналізу, синтезу, узагальнення та порівняння; історичного, статистичного та структурного аналізу тощо.

Результати дослідження. Посилення глобалізаційних процесів, що є відмінною рисою розвитку світової економіки сьогодні, спричинило фундаментальні зміни у структурі виробництва та міжнародної торгівлі. Наразі більша частина товарів, які беруть участь у міжнародному обміні, виробляються у ГЛСВ, і є результатом діяльності виробничих підприємств декількох країн. За таких умов кожна окрема країна не формує повну вартість товару, а лише створює додану вартість на певному етапі виробничого процесу, тобто є окремою ланкою ГЛСВ. Концентрація окремих етапів чи ланок виробництва в різних країнах може суттєво скоротити витрати, а, отже, і значно підвищити рівень конкурентоспроможності продукції [7, с. 43]. За прогнозами ЮНКТАД, частка продукції, що виробляється в рамках глобальних ланцюгів доданої вартості, у 2020 р. становитиме 78 % сукупної промислової продукції, виробленої у світі [8].

Феномен глобальних ланцюгів створення вартості є відносно новим в економічній науці. Вперше поняття "ланцюг вартості" застосував М. Портер у 1980-х рр. у рамках дослідження міжнародної конкурентоспроможності країн. Так, за М. Портером, "*ланцюг створення вартості*" – це послідовність дій, що виконують підприємства для розробки, виробництва, реалізації, поставки та обслуговування товарів [9, с. 91]. Він являє собою частину глобальної системи створення вартості – комплексу дій, пов'язаних із формуванням вартості для кінцевого споживача незалежно від того, хто виконує ці дії. Цієї ж думки дотримувалися Е. Пенроуз, Д. Вомак та Д. Джонс, які досліджували переваги спеціалізації підприємств на виконанні певних робіт та пояснювали її доцільність наявними ключовими компетенціями підприємств-підрядників [3; 4]. Однак такий підхід має дещо обмежений характер, не враховуючи міжнародний аспект, оскільки зосереджується на діяльності окремих підприємств або галузей у межах країни.

Дещо інший підхід до аналізу ланцюгів створення вартості має теорія трансакційних витрат [2, с. 34–37]. Так, засновники цієї теорії, Р. Коуз та О. Уільямсон, необхідність розподілу світового виробничого процесу (як цілісного ланцюга) на окремі ланки пояснювали можливістю усунення зайвих трансакційних витрат, які виникають при взаємодії агентів на ринку. На їх думку, перегляд структури витрат дає змогу зменшити їх обсяг на окремих етапах виробничого процесу. Недоліком цієї теорії є те, що вона не враховує відмінності в управлінні підприємствами в різних країнах, стадії життєвого циклу галузей та ступінь інтегрованості підприємств, які тою чи іншою мірою впливають на розмір витрат у процесі виробничої діяльності.

Згідно з теорією фрагментації виробництва, яскравим представником якої є С. Арндт, "*ланцюг доданої вартості*" являє собою сукупність послідовних дій, під час яких відбувається розподіл глобального виробничого процесу відповідно до ключових компетенцій окремих суб'єктів ланцюга та подальше перетворення наявних технологій і ресурсів у кінцевий продукт [5]. Існуючі дослідження в рамках теорії фрагментації виробництва розширили межі застосування цього поняття та вивели його на глобальний рівень, з'явився новий термін – глобальні ланцюги створення вартості.

Сьогодні, в умовах посилення інтеграційних процесів у виробництві, явище ГЛСВ привертає все більшу увагу з боку науковців. Через відсутність єдиного підходу до рівня аналізу цього феномену наразі сформувалися дві течії, що його досліджують, – *інтернаціоналізм* та *індустріалізм* [10, с. 40–41]. Дж. Джереффі та Р. Каплінські, які є видатними представниками першого напрямку, досліджують вплив на національну економіку та переваги ГЛВС на макrorівні [1; 11, с. 82–91]. Тоді як представники іншого напрямку – Дж. Хамфрі та Х. Шмітц – надають перевагу аналізу на мікрорівні, досліджуючи досвід на рівні

окремих підприємств, галузей та кластерів [10, с. 40–41]. Однак варто погодитися з думкою науковців, що такий поділ можна вважати умовним, оскільки представники цих напрямів неодноразово працювали над спільними публікаціями [12, с. 85–86].

Зростання ролі ГЛСВ пояснюється зміною векторів міжнародної торгівлі, коли на світовому ринку конкурують окремі підприємства, а попит споживачів стає менш схильним до національних особливостей і традицій та набуває глобального характеру. Згідно зі звітом, спільно підготовленим міжнародними організаціями ЮНКТАД, ОЕСР та ВТО для країн G20 у 2013 р., ефективна участь у глобальних ланцюгах створення вартості сприятиме економічному зростанню розвинених країн та країн, що розвиваються.

Однак участь розвинених країн та країн, що розвиваються, у ГЛСВ є різною. Пояснюється це існуванням значних розбіжностей у рівнях технологічного розвитку, доходах на душу населення та структурі економіки. Конкретна стадія економічного розвитку країни визначає частку різних секторів економіки у створенні сукупного валового продукту, а також ступінь залучення країни та її позиції у ланках ГЛСВ. Усе це впливає на рівень вигоди, яку країна отримує в результаті. Так, за даними Світового банку, в країнах із середнім та високим рівнем доходів на душу населення найбільші частки у структурі економіки мають промисловість та сфера послуг, де і створюється більша додана вартість [13].

Таблиця 1

Частка найбільших секторів економік у ВВП у країнах з різним рівнем економічного розвитку, %

Сектор економіки	1970	2014
<i>Країни з низьким доходом на душу населення</i>		
Сільське господарство	42	23
Промисловість	22	33
Сфера послуг	36	44
<i>Країни із середнім доходом на душу населення</i>		
Сільське господарство	19	19
Промисловість	37	36
Сфера послуг	44	55
<i>Країни з високим доходом на душу населення</i>		
Сільське господарство	7	2
Промисловість	39	29
Сфера послуг	54	69

Джерело: складено авторами за [13].

Як випливає з *табл. 1*, частки сільського господарства та промисловості у країнах із середнім рівнем доходу практично не змінилися у 2014 р. порівняно із 1970 р., а частка сфери послуг зросла на

11 в. п. У країнах з високим рівнем доходів на душу населення частка сільського господарства в економіці країни є зовсім незначною, а частка промисловості скоротилась на 10 в. п. Щодо сфери послуг, то в цих країнах вони займають майже 70 % у структурі економіки. Однак, незважаючи на високу частку сфери послуг, фахівці ЮНКТАД, ґрунтуючись на дослідженнях останніх десятиріч, стверджують, що в світі немає жодної країни, що розвивається, де б швидке економічне зростання було досягнуто без значного внеску промислового сектора [6, с. 18] та участі країн у ГЛСВ у галузі промисловості [8].

Високі темпи зростання країн, що розвиваються, як свідчить світовий досвід, став можливим завдяки зростанню рівня їх залучення у ГЛСВ, використанню імпортованих матеріалів, сировини та напівфабрикатів для нарощення виробництва та експорту. Така ситуація призвела до значних змін у кількісній та вартісній структурі світової промисловості: якщо ще 20 років тому найбільша частка виробництва промислової продукції припадала на розвинені країни світу – 79.7 %, то у 2014 р. вона зменшилася до 49.4 % [14]. На ТОП-20 виробників (розвинені країни: США, Японія, Німеччина, Італія, Франція, Канада, Великобританія, Іспанія, Австралія, Нідерланди, Бельгія, Швеція; країни, що розвиваються: Китай, Корея, Індія, Бразилія, Росія, Мексика, Туреччина, Польща) припадає 53.7 % світового виробництва та реалізації промислової продукції [14].

Частка України у світовому виробництві промислової продукції, за даними різних організацій, є незначною – на рівні 1–2 % [14; 15]. У межах національного господарства частка виробництва промислової продукції у ВВП також щороку скорочується: у 2014 р. цей показник зменшився на 17.5 % порівняно з 2009 р. і становив 16.48 % [16]. Головним чином це відбулося завдяки скороченню такої складової, як переробна промисловість (на 26.59 % за досліджуваний період). Така ситуація може мати неоднозначне пояснення: з одного боку, це вплив загальносвітових тенденцій – перехід до постіндустріального розвитку та збільшення частки сфери послуг. З іншого, це є свідченням технологічної відсталості нашої країни в галузі переробної промисловості, в результаті чого попит на її продукцію також є незначним.

За досліджуваний період темп зростання експорту промислової продукції становив 2.18 %. Частка експорту промислової продукції у загальному обсягу експорту в середньому за 2009–2014 рр. складала 49 %. Експорт промислової продукції зростає більшими темпами порівняно з обсягами її виробництва, тобто спостерігається суттєве скорочення внутрішнього попиту на продукцію вітчизняних промислових підприємств, що є негативною тенденцією. Через значну концентрацію бізнесу в рамках фінансово-промислових груп (ФПГ), що мають левову частку акцій більшості промислових підприємств України, виробництва з повним циклом сьогодні скорочуються, оскільки власники здебільшого

зацікавлені у придбанні більш дешевих комплектуючих для виробництва кінцевої продукції за кордоном. Така ситуація призводить до "ланцюгової реакції": закриття тих чи інших вітчизняних виробничих підприємств та скорочення обсягів виробництва певної продукції. Як наслідок високотехнологічні галузі занепадають, оскільки їх підтримка, оновлення та фінансування є не вигідним у короткостроковій перспективі, тоді як менш диверсифіковані та складні виробництва збільшують свою частку у промисловості через спроможність генерувати швидкий дохід. У Західних країнах вже давно помітили існування такої тенденції та здійснили реформи в промисловій політиці, запровадили державне фінансування та пільги для інвестування ключових галузей промисловості, спростили систему контрактної торгівлі товарами для проміжного споживання.

Інтенсифікація інтеграційних процесів у світовому виробництві обумовлює необхідність інтеграції промислових підприємств нашої країни у ГЛСВ. Виробнича кооперація національних підприємств з іноземними дасть змогу трансформувати їх у нові структури – міжнародні виробничі мережі (МВМ), які можуть включати один або декілька пов'язаних між собою глобальних ланцюгів створення вартості. На такі структури, за прогнозами різних світових організацій, до 2020 р. припадатиме більш 60 % світового виробництва промислової продукції [8].

Однак наразі участь національних підприємств у ГЛСВ має здебільшого сировинно-постачальницький характер. Виробництво ж кінцевих продуктів або напівфабрикатів, які в подальшому будуть реалізуватись та/або поступати у подальше виробництво на внутрішньому і зовнішньому ринках, є залежним від імпорту сировини, матеріалів та напівфабрикатів. З часів фінансово-економічної кризи, яка розпочалася у 2008 р., та наслідки якої відбиваються на економіці й досі, промисловість України значно збільшила споживання імпортової складової для виробництва проміжної та кінцевої продукції. Підтвердженням цьому є розраховане значення показника виробничої залежності від імпорту та частки галузі в експорті (*табл. 2*).

Так, найбільше значення показника виробничої залежності від імпорту в цілому в економіці країни спостерігалось у 2011 р. За структурою найбільш залежною від імпорту у 2011 р. була машинобудівна галузь, що в кінцевому підсумку вплинуло на загальний показник виробничої залежності від імпорту переробних галузей промисловості. Однак, якщо порівнювати галузі переробної та добувної промисловості, то остання є більш залежною від імпорту проміжних товарів. Як випливає з *табл. 2*, у подальші роки динаміка показника виробничої залежності галузей промисловості України від імпорту має спадний характер. Тим не менш, надвисокими залишаються показники виробничої залежності від імпорту в галузі машинобудування. Таку ситуацію можна пояснити неспроможністю національної економіки забезпечити

галузь машинобудування потрібними сировиною, матеріалами та напівфабрикатами на всіх етапах виробничого процесу, що обумовлює необхідність імпортувати потрібні складові з-за кордону.

Таблиця 2

Динаміка виробничої залежності галузей промисловості від імпорту* та їх частки у сукупному експорті України у 2009–2013рр., %

Галузь	Виробнича залежність від імпорту					Частка у ваговому експорті				
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Промислове виробництво	36.2	42.9	44.6	52.9	52.8	47.9	47.6	48.3	50.1	49.8
Добувна промисловість	36.4	46.2	45.7	57.4	54.5	8.4	7.9	8.3	8.3	8.7
Галузі переробної промисловості, в т.ч.:	36	39.6	43.5	48.3	51.2	53.4	53.1	53.9	54.1	54.9
виробництва споживчого попиту**	39.6	40.9	43.2	38.0	40.1	8.72	9.1	8.9	9.34	9.58
сировинний сектор***	32.4	35.4	40.4	47.3	49.2	33.2	33.65	33.9	34.4	34.02
машинобудування****	36.0	42.4	46.8	59.7	64.2	11.48	10.35	11.1	10.36	11.3

* Виробнича залежність від імпорту розраховується як частка імпорту у витратах підприємств на сировину, матеріали, напівфабрикати і комплектуючі вироби для виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

** Виробництво харчових продуктів, у т.ч. напої і тютюнові вироби; текстильне виробництво; виробництво шкіри, виробів зі шкіри та взуття; целюлозно-паперова та поліграфічна діяльність.

*** Обробка деревини та виробництво виробів з деревини; виробництво коксу і продуктів нафтопереробки; хімічне виробництво; виробництво гумових та пластмасових виробів; виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції; металургійне виробництво і виробництво готових металевих виробів.

**** Виробництво машин та устаткування; виробництво електронного та оптичного устаткування; виробництво транспортних засобів та устаткування.

Джерело: розраховано авторами за даними [16].

Виробничу залежність галузей промисловості від імпорту варто аналізувати разом із показником частки експорту цих галузей у загальному експорті країни. Так, галузь машинобудування є значно залежною від імпортової складової. Разом з тим, вона займає не найбільшу частку в загальній структурі експорту країни, а лише 11.3 % у 2013 р. Зіставлення цих двох показників може свідчити про те, що галузь машинобудування є імпортозалежною, а придбані за кордоном матеріали, сировина та напівфабрикати споживаються у більшому обсязі, ніж виробляється готова (або проміжна для наступного етапу) продукція.

Сировинний сектор, на відміну від галузі машинобудування, є менш залежним від імпортової складової, тоді як його частка у сукупному експорті є найвищою серед інших галузей переробної промисловості. Значення розрахованих показників можуть свідчити про те, що нині участь національних підприємств у ГЛСВ зводиться лише до постачання сировинних продуктів та продуктів з низьким рівнем доданої вартості.

Ще одним з ключових показників, за допомогою якого можна проаналізувати участь національних підприємств у світовому виробничому процесі, а саме у ланцюгах МВМ, є індекс міжнародної фрагментації виробництва, що розраховується за формулою [17, с. 59]:

$$I_{МФВ} = \frac{\sum_{i=1}^n I_i}{\text{Випуск}_i}, \quad (1)$$

де $I_{МФВ}$ – індекс міжнародної фрагментації виробництва, що розраховується на основі таблиць "Витрати–Випуск";

i – галузь економіки;

I_i – імпорт напівфабрикатів для виробництва продукції галузі i (проміжне споживання);

Випуск $_i$ – випуск продукції галузі i в основних цінах.

Цей показник має деякі спільні риси із показником виробничої залежності від імпорту, оскільки, з одного боку, свідчить про рівень залежності галузей виробництва країни від імпортової складової, а з іншого, – показує, на скільки галузь залучена у світовий відтворювальний процес, що у свою чергу визначає рівень зацікавленості виробництва країни у використанні міжнародного співробітництва для мінімізації виробничих витрат [17, с. 60]. Розраховані дані наведено в *табл. 3*.

Таблиця 3

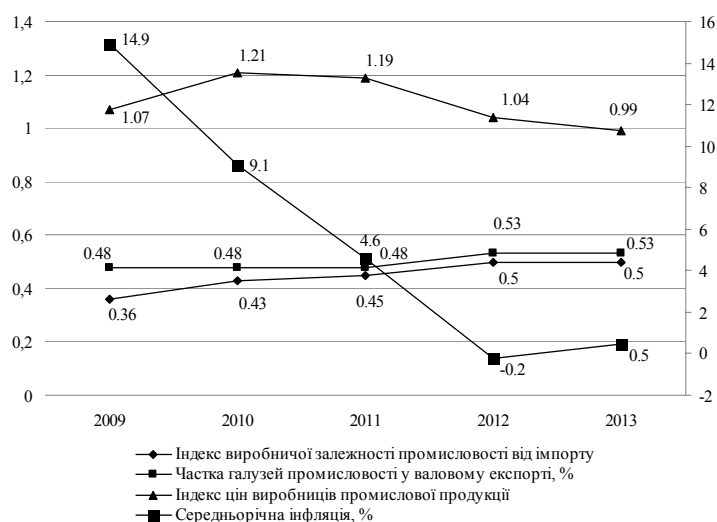
Індекс міжнародної фрагментації виробництва
за окремими видами економічної діяльності за 2009–2013 рр.

Вид економічної діяльності	Код за КВЕД–2010	2009	2010	2011	2012	2013
Сільське, лісове та рибне господарство	01–03	0.08	0.04	0.04	0.04	0.04
Добувна промисловість	05–09	0.94	0.82	0.86	0.98	0.80
Харчова промисловість	10–12	0.09	0.04	0.04	0.04	0.04
Легка промисловість	13–15	0.40	0.28	0.25	0.34	0.35
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	16–18	0.31	0.35	0.32	0.38	0.39
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	19	0.23	0.34	0.55	0.90	0.88
Виробництво хімічної продукції	20	0.77	0.94	0.89	0.87	1.12
Виробництво фармацевтичних товарів	21	0.96	0.88	1.12	1.40	1.25
Виробництво гумових і пластмасових виробів та іншої неметалевої мінеральної продукції	22–23	0.17	0.26	0.28	0.43	0.46
Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування	24–25	0.15	0.18	0.22	0.21	0.23
Машинобудування	26–30	0.64	0.21	0.25	0.31	0.34
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт та монтаж машин і устаткування	31–33	0.31	0.07	0.09	0.03	0.04

Джерело: розраховано авторами за [16].

Найбільше іноземна складова використовується для виробництва продукції хімічної промисловості та фармацевтичних товарів. Значення $I_{МФВ}$ по них свідчить про те, що в цих галузях імпорт навіть перевищує загальний випуск продукції по галузі, а це означає, що країна неспроможна забезпечити галузі самостійно і великою мірою залежить від імпортової складової. Дещо меншими є розраховане значення показників по добувній галузі та виробництву коксу і продуктів нафтопереробки. Найнижче значення показника міжнародної виробничої фрагментації мають галузі сільського господарства, харчова промисловість, а також виробництво меблів та іншої продукції.

Залежність від імпорту значно впливає на динаміку рівня цін виробників промислової продукції, що помітно й у післякризовий період. Так, за даними Державної служби статистики, протягом останніх років індекс цін виробників має тенденцію до скорочення (рисунок).

Динаміка виробничої залежності галузей промисловості від імпорту та індексу цін виробників промислової продукції у 2009–2013 рр.

Джерело: розраховано авторами за [16].

Через відсутність деяких даних за 2014 р. не проведено розрахунки за цей період. Проте за даними *рисунку*, незважаючи на зростання показника виробничої залежності галузей промисловості від імпорту у 2011–2013 рр., індекс цін виробників навпаки скорочується. Передусім це пов'язано із значним знеціненням національної валюти, що призвело до зниження цін виробників промислової продукції у доларовому виразі. У ці ж роки частка імпортової складової у виробництві є більшою за частку галузей промисловості у валовому експорті та має тенденцію до зростання, тоді як до 2011 р. ситуація була протилежною.

Ще однією причиною зниження цін виробників промислової продукції стало скорочення середньорічних темпів інфляції. Така си-

туація свідчить про те, що наразі промислова продукція національних підприємств має конкурентну перевагу за ціною, яка, в свою чергу, залишається низькою лише через доларове знецінення, низький рівень доданої вартості та неефективне ціноутворення. В той час, коли динаміка світових цін виробників промислової продукції напряду залежить від спроможності продукції задовольнити динамічно зростаючий попит, вітчизняна продукція знецінюється через свою технологічну відсталість.

Розраховані значення показників виробничої залежності від імпорту, частки галузі у валовому експорті та міжнародної виробничої фрагментації дають змогу зробити висновок, що Україна активно інтегрується у світове виробництво та займає певні ланки у ГЛСВ, хоча така інтеграція іноді має дещо однобічний характер: існує або повна залежність промисловості від імпоротної складової з метою задоволення більшості внутрішніх потреб (характерне для виробництв високотехнологічної та складної продукції), або сировинна спрямованість експорту (металургія, добувна промисловість), або експорт продукції з низькою доданою вартістю (машинобудування, виробництво пластмасових виробів та нескладного устаткування). Таким чином, можна зробити висновок, що вітчизняні підприємства знаходяться або на самому початку ГЛСВ – відіграють роль постачальника сировини, або ж в самому кінці – виступають споживачами проміжної продукції для власних потреб всередині країни.

Робити висновки щодо перспектив участі національних підприємств у ГЛСВ лише на основі розрахованих показників, що свідчать про імпортну залежність окремих галузей промисловості, було б неправильним. Варто зіставити розраховані вище показники із показниками попиту на продукцію національних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках (*табл. 4*).

Відсутність даних за попередні роки не дозволяє проаналізувати динаміку обсягу замовлень на виробництво продукції за окремими видами діяльності більш детально. Незважаючи на це, з *табл. 4* випливає, що навіть за два досліджуваних роки частка іноземних замовлень на виробництво окремих видів продукції значно збільшилась. Найбільшим попитом іноземних замовників користується продукція машинобудування. Найвища частка в структурі замовлень належить виробництву інших транспортних засобів, а також виробництву машин та устаткування загального користування. Якщо проаналізувати цю ситуацію з точки зору ланцюга, то вітчизняні підприємства машинобудування здебільшого виконують функції перших ланок у ланцюзі створення вартості (постачання сировини, напівфабрикатів, товарів з низьким рівнем доданої вартості; постачання нескладних виробів загального користування), що пояснюється незацікавленістю внутрішніх та зовнішніх інвесторів у розвитку більш складних напрямів у цій галузі.

Таблиця 4

**Обсяг замовлень на виробництво продукції за окремими видами діяльності
переробної промисловості у 2013–2014 рр., млн грн**

Галузь промисловості	Код за КВЕД–2010	Обсяг нових замовлень за галузями промисловості					
		2013			2014		
		усього	у т.ч. обсяг іноземних замовлень	частка іноземних замовлень у загальному обсягу, %	усього	у т.ч. обсяг іноземних замовлень	частка іноземних замовлень у загальному обсягу, %
Легка промисловість	13–15	4456.7	1833	41.13	5843.3	2838.8	48.58
Виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	16–18	17262.4	4603.4	26.67	19634.1	5543	28.23
Виробництво хімічної продукції та виробництво фармацевтичних товарів	20–21	52933.3	19486.7	36.81	52135	14281.7	27.39
Металургія	24–25	185902.4	91489.4	49.21	199984.6	106720.4	53.36
Машинобудування	26–30	95144.9	49974.0	52.52	81489.7	46332.1	56.86

Джерело: розраховано авторами за [16].

На другому місці знаходиться металургія. Найбільшу частку в цій галузі мають підприємства, що належать до різних холдингових груп та корпорацій, добре розвинена логістика та інфраструктура яких надає можливість постачати на зовнішній ринок порівняно дешеvu металургійну продукцію як для проміжного, так і для кінцевого споживання. Найбільшими підприємствами в цій галузі є ПАТ "АрселорМіттал", що входить до складу найбільшого металургійного підприємства світу "ArcelorMittal", ТОВ "Метінвест Холдинг" у складі фінансово-промислової групи "СКМ", а також Науково-виробничо-інвестиційна група "Інтерпайп", яка охоплює велику кількість заводів з виробництва металевих труб, колесних пар для залізничного транспорту та інших виробів. Інвестиційна присутність іноземних інвесторів дозволила розширити ринки збуту продукції цієї галузі, а також підвищити рівень її конкурентоспроможності в світі, що значно збільшило обсяг іноземних замовлень.

Спадний характер має попит з боку іноземних замовників на продукцію хімічної та фармацевтичної галузі. Слід додати, що тут дещо скоротився і загальний обсяг замовлень (на 0.02 %). Пояснити це можна технологічною відсталістю національних хімічних і фармацевтичних підприємств та занадто низькими темпами технологічної модернізації, яку, хоч і частково, намагаються реалізувати такі гіганти галузі, як холдингова компанія *OSTCHEM*, що належить до фінансово-промислової групи "Group DF", до складу якої входять концерни "Азот", "Стірол", ПАТ "Сєверодонецьке об'єднання "Азот", ПАТ "Рівнеазот" тощо. Незважаючи на те, що обсяги прямих іноземних інвестицій у цю галузь промисловості у загальній структурі ПІ є доволі значними (15.6 % у 2014 р.), іноземні замовники, тим не менш, віддають перевагу світовим лідерам у цих галузях [18, с. 35].

Наразі ефективна участь національних підприємств у ГЛСВ може стикатися з певними труднощами, які мають обмежувальний характер. Передусім це стосується комерційної дипломатії, а точніше її нерозвиненості для окремих галузей, та обраної моделі міжнародної торгівлі, які, в свою чергу, створюють бар'єри для входження на ринок та відштовхують іноземних інвесторів. За даними Світового банку, у 2014 р. Україна посідає 87 місце за легкістю ведення бізнесу серед 189 країн світу [19]. Інші фактори, що більшою чи меншою мірою стримують розширення участі національних підприємств у глобальних ланцюгах доданої вартості, наведено у *табл. 5*.

Як впливає з *табл. 5*, в Україні, на відміну від розвинених країн, вимагається більша кількість документів для оформлення операцій з експорту та імпорту (крім Китаю, де кількість документів для експорту така сама, як і в нашій країні), що певною мірою ускладнює та/або унеможлиблює оптимізацію міжнародної торгівлі проміжними товарами. Варто також переглянути існуючий рівень захисту національного ринку

та виключити ситуації, коли мито на імпорتنі компоненти вище за готові вироби. Сьогодні політика протекціонізму повинна бути спрямована на захист глобальних ланцюгів створення вартості: зниження витрат, спрощення процедур міжнародної торгівлі, використання зважених ставок мита на імпорتنі компоненти.

Таблиця 5

Порівняльна характеристика рейтингу легкості ведення бізнесу та здійснення міжнародної торгівлі в деяких країнах світу у 2014 р.

Показник	Україна	США	Франція	Німеччина	Китай	Польща
Кількість існуючих податків, що сплачують підприємства	5	11	8	9	9	7
Кількість необхідних документів для експорту	8	3	2	4	8	5
Кількість необхідних документів для імпорту	9	5	2	4	5	4
Середня тривалість експорту, дні	5	2	1	1	2	1
Середня тривалість імпорту, дні	5	2	1	2	3	2
Додана вартість створена у сільському господарстві, % до ВВП	11.8	1.4	1.7	0.8	9.2	3.3
Додана вартість створена у промисловості, % до ВВП	25.4	20.5	19.4	30.7	42.6	33.2
Експорт товарів та послуг, % до ВВП	49.2	13.5	28.7	45.6	22.6	46.1

Джерело: складено авторами за [19].

У цьому контексті надзвичайно важливою є багатостороння Угода СОТ про спрощення процедур у торгівлі, прийнята 27.11.2014 та ратифікована 04.11.2015 [20]. Ця Угода спрямована на спрощення процедур експортно-імпорتنих операцій та створення сприятливих умов для торгівлі проміжною та кінцевою продукцією. Реалізація напрямів, визначених в Угоді, за прогнозами фахівців Європейської економічної комісії, надасть можливість скоротити торговельні витрати на 14 % у країнах з низьким рівнем доходів та на більш ніж на 13 % у країнах із доходом вище середнього завдяки оптимізації руху товаропотоків через кордон.

Ще одним фактором, який сприяє розширенню участі у ГЛСВ, є прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Так, завдяки активізації ПІІ у період з 1990 до 2010 рр. практично всі країни світу були залучені в процес створення глобальної вартості, а структура світового експорту мала такий вигляд: первинний сектор – 7 %, промисловість – 71 %, сервіс та послуги – 22 % [8]. Прямі іноземні інвестиції відіграють важливу роль

у підвищенні інноваційного рівня розвитку країни, вирішенні завдання модернізації та диверсифікації її промислового сектора, а також зростанні частки технологічної складової у глобальному ланцюзі доданої вартості. Підтвердженням цього є оцінка фахівцями ЮНКТАД рівня впливу ПІІ і торгівлі на створення глобальних ланцюгів доданої вартості як фактору, що підвищує рівень стабільності розвитку світової економіки (табл. 6).

Таблиця 6

Ключові показники формування глобальних ланцюгів доданої вартості залежно від рівня залучення ПІІ у національну економіку, %

Частка ПІІ у формуванні ВВП	Внесок ПІІ у додану вартість експорту	Участь у ГЛСВ	Частка доданої вартості торгівлі у ВВП
Дуже висока	34	58	37
Висока	24	54	30
Середня	17	47	24
Низька	18	47	21

Джерело: [21, с. 23].

З табл. 6 видно, що висока частка ПІІ у ВВП сприяє нарощенню експорту, підвищенню ролі країни у ГЛСВ та збільшенню доданої вартості. Однак, навіть за низької частки ПІІ у ВВП, вони здебільшого розподіляються саме на участь у глобальних ланцюгах створення вартості, що пояснюється зацікавленістю іноземних інвесторів у розвитку насамперед окремих технологічних напрямів та потужностей, а вже потім економіки країни. Тому для того, щоб ПІІ стали повноцінним фактором підвищення рівня економічного розвитку в цілому, країна повинна володіти потенціалом реалізації національних інтересів та регулювати ПІІ в напрямку вирішення своїх цільових стратегічних завдань.

У цілому Україна володіє достатнім потенціалом для залучення національних підприємств у глобальні ланцюги створення вартості. Однак для реалізації цього напрямку варто усунути або мінімізувати вплив стримуючих факторів. Найбільшими перешкодами, які сьогодні стримують активну інтеграцію у ГЛСВ, є: низький рівень технологічної оновленості (модернізації та диверсифікованості) галузей промисловості; нерозвиненість (або навіть відсутність) комерційної дипломатії, яка ускладнює міжнародну торгівлю проміжними товарами; незбалансованість у розподілі ПІІ та відсутність єдиної стратегії інвестиційної політики в галузі промисловості.

Висновки. Проведений аналіз дав змогу виявити декілька ключових тенденцій у розвитку галузей промисловості України. Протягом останніх років як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках спостерігається зростання обсягів виробництва та реалізації промислової продукції

у вартісному вираженні. Разом з тим, значним є зростання виробничої залежності від імпорту в таких галузях, як машинобудування та сировинний сектор. На тлі інтенсифікації світових інтеграційних процесів у галузі промисловості така ситуація може свідчити про технологічну відсталість вітчизняних галузей промисловості та сировинно-постачальницький характер участі національних підприємств у глобальних ланцюгах створення вартості.

Зростання частки продукції машинобудування, металургії та сировинного сектору у валовому експорті у 2014 р. разом із показником виробничої залежності та міжнародної виробничої фрагментації у цих же галузях вказує на те, що саме вони більшою мірою можуть бути інтегровані у ГЛВС. Підтвердженням цього є також значення розрахованих часток іноземних замовлень у загальному обсягу замовлень на виробничу продукцію окремих галузей: найвище значення у 2014 р. мають галузь машинобудування (56.85 %) та металургійна промисловість (53.36 %).

Однак наразі існують чимало факторів, які стримують розширення участі національних підприємств у ГЛСВ. Насамперед це стосується комерційної дипломатії, відсутність якої ускладнює міжнародну торгівлю проміжними товарами та створює перешкоди їх руху між країнами. В цьому контексті ратифікація Угоди про спрощення процедур у торгівлі дасть змогу подолати частину існуючих перешкод та зменшити торговельні витрати країни.

Ключовим детермінантом, що сприяє активізації участі країн у ГЛСВ, є прямі іноземні інвестиції. За даними ЮНКТАД, їх роль у формуванні глобальних ланцюгів створення вартості є надзвичайно високою: навіть за умов низької частки ПІІ у ВВП їх внесок у формування ГЛСВ є найвищим (47 %). Таким чином, ефективна участь національних підприємств у глобальних ланцюгах створення вартості, як свідчить світовий досвід, може стати запорукою економічного зростання економіки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gereffi G. The value of value chains: spreading the gains from globalisation / G. Gereffi // Institute of Development Studies. — 2001. — Vol. 32.
2. Уильямсон О. И. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка / О. И. Уильямсон // Теория фирмы. — 1995. — С. 33–53.
3. Penrose E. The Theory of the Growth of the Firm / E. Penrose. — Oxford : Oxford University Press, 2009. — 466 p.
4. Womack J. P. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. Lean Thinking. Simon and Schuster, 2010. — 402 p.

5. *Arndt S.* Fragmentation: New Production Patterns in the World Economy / S. Arndt. — CMC Faculty Books, 2001.
6. *Кондратьев В. Б.* Отрасли и сектора глобальной экономики: особенности и тенденции развития / В. Б. Кондратьев. — М. : Междунар. отношения, 2015. — 448 с.
7. *Посысаев Ю.Ю.* Концептуальные черты современной межфирменной производственной кооперации / Ю. Ю. Посысаев, Ю. В. Пискулов, Ю. А. Савинов // Рос. внешнеэконом. вестн. — 2014. — № 11. — С. 42–60.
8. *Офіційний сайт ЮНКТАД* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=790&Sitemap_x0020_Taxonomy=UNCTAD%20Home;#6;#Investment%20and%20Enterprise;#640;#World%20Investment%20Report.
9. *Портер М.* Конкуренция / М. Портер. — М. : Вильямс, 2001. — 495 с.
10. *Morrison A.* Global Value Chains and Technological Capabilities: A Framework to Study Learning and Innovation in Developing Countries / A. Morrison // Oxford Development Studies. — 2008. — Vol. 36. Global Value Chains and Technological Capabilities. — № 1. — P. 39–58.
11. *Kaplinsky R.* Spreading the Gains from Globalization: What Can Be Learned from Value–Chain Analysis? / R. Kaplinsky // Problems of Economic Transition. — 2004. — Vol. 47. Spreading the Gains from Globalization. — № 2. — P. 74–115.
12. *Мешкова Т. А.* Мировые тенденции развития глобальных цепочек создания добавленной стоимости и участие в них России / Т. А. Мешкова, Е. Я. Моисеичев // Вестн. финанс. ун-та : Мировая экономика. — 2015. — № 1. — С. 83–96.
13. *Офіційний сайт Світового банку* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators/wdi-201>.
14. *Доклад о торговле и развитии, 2014 год* : Конф. Организации Объединенных Наций по торговле и развитию. — Нью-Йорк и Женева : ООН, 2014. — 292 с.
15. *World Input–Output Database. National Input – Output Tables* [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.wiod.org/new-site/database/uiots.htm>.
16. *Офіційний сайт Державної служби статистики України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.org>.
17. *Гладій І. Й.* Міжнародні виробничі мережі в Європі : монографія / І. Й. Гладій, І. Я. Зварич. — Тернопіль : Економічна думка, 2011. — 292 с.
18. *Мельник Т. М.* Сутність та галузеві особливості міжнародної виробничої інтеграції національних підприємств / Т. М. Мельник, Ю. В. Конрад // Економічний простір. — 2015. — № 95. — С. 26–39.
19. *Офіційний сайт Світового банку* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators/wdi-2014>.
20. *Офіційний сайт Верховної Ради України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/981_053.
21. *World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development.* — United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD), 2013. — 236 p.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2016.

Mel'nyk T., Konrad Y. Domestic enterprises in the global value formation chains.

Background. The essence of global value chains was revealed in the article. The situation, trends and prospects of Ukrainian industry are analyzed in the article. A special role is played by the new integrated structure – international production networks. Based on trend strengthening of integration processes in the production the assessment of the prospects of participation of domestic enterprises in the global value chain is the **aim** of the study.

Materials and methods. Theoretical and methodological basis for analytical representation of the data represented in the article were the works of local and foreign scientists in the field of economics and international trade. The base of statistical information is data of State Statistics Service, and also data of world organizations UNCTAD and OECD. This paper uses a wide range of general and special methods including: methods of analysis, synthesis, synthesis and comparison; the historical, statistical and structural analysis, etc.

Results. Basic theories that examined the nature of the phenomenon were analyzed. It was determined that the highest level of benefits of participation in global value chains have businesses technologically advanced countries. Indicators of production industries based on imports and their share in total exports were analyzed. Structural analysis showed that the greatest demand from foreign customers enjoy products of mechanical engineering, while more complex high-tech products and other industries are less in demand, because of technological backwardness and a low degree of diversification of the national enterprises. The factors that hinder the expansion of the active participation of national companies in global value chains were revealed.

Conclusion. Against the background of strengthening global integration processes in the industry, our country mainly is a supplier of low-level processing products on world market. The reason is the existence of a number of factors that hinder active participation of domestic enterprises in global production. Neutralization of these factors, establishment of business relations, correct distribution of FDI in the industry will enhance expanding the participation of national enterprises in the global value chains.

Keywords: global value chains (GVC), international production networks (IPU), industrial dependence on imports, international fragmentation of production, export oriented production.

REFERENCES

1. Gereffi G. The value of value chains: spreading the gains from globalisation / G. Gereffi // Institute of Development Studies. — 2001. — Vol. 32.
2. Uil'jamson O. I. Vertikal'naja integracija proizvodstva: sobrazhenija po povodu neudach rynka / O. I. Uil'jamson // Teorija firmy. — 1995. — S. 33–53.
3. Penrose E. The Theory of the Growth of the Firm / E. Penrose. — Oxford : Oxford University Press, 2009. — 466 p.
4. Womack J. P. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. Lean Thinking. Simon and Schuster, 2010. — 402 p.
5. Arndt S. Fragmentation: New Production Patterns in the World Economy / S. Arndt. — CMC Faculty Books, 2001.
6. Kondrat'ev V. B. Otrasti i sektora global'noj jekonomiki: osobennosti i tendencii razvitija / V. B. Kondrat'ev. — M. : Mezhdunar. otnoshenija, 2015. — 448 s.
7. Posysaev Ju. Ju. Konceptual'nye cherty sovremennoj mezhfirmennoj proizvodstvennoj kooperacii / Ju. Ju. Posysaev, Ju. V. Piskulov, Ju. A. Savinov // Ros. vneshnejekonom. vestn. — 2014. — № 11. — S. 42–60.

8. *Oficijnyj* sajt JuNKTAD [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=790&Sitemap_x0020_Taxonomy=UNCTAD%20Home;#6;#Investment%20and%20Enterprise;#640;#World%20Investment%20Report
9. *Porter M.* Konkurencija / M. Porter. — M. : Vil'jams, 2001. — 495 s.
10. *Morrison A.* Global Value Chains and Technological Capabilities: A Framework to Study Learning and Innovation in Developing Countries / A. Morrison // Oxford Development Studies. — 2008. — Vol. 36. Global Value Chains and Technological Capabilities. — № 1. — P. 39–58.
11. *Kaplinsky R.* Spreading the Gains from Globalization: What Can Be Learned from Value–Chain Analysis? / R. Kaplinsky // Problems of Economic Transition. — 2004. — Vol. 47. Spreading the Gains from Globalization. — № 2. — P. 74–115.
12. *Meshkova T. A.* Mirovye tendencii razvitiya global'nyh cepochek sozdaniya dobavlennoj stoimosti i uchastie v nih Rossii / T. A. Meshkova, E. Ja. Moiseichev // Vestn. finans. un-ta : Mirovaja jekonomika. — 2015. — № 1. — S. 83–96.
13. *Oficijnyj* sajt Svitovogo banku [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators/wdi-201>.
14. *Doklad o* trgovle i razvitii, 2014 god : Konf. Organizacii Ob#edinennyh Nacij po trgovle i razvitiju. — N'ju-Jork i Zheneva : OON, 2014. — 292 s.
15. *World Input–Output Database.* National Input – Output Tables [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.wiod.org/new-site/database/uiots.htm>.
16. *Oficijnyj* sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ukrstat.org>.
17. *Gladij I. J.* Mizhnarodni vyrobnychi merezhi v Jevropi : monografija / J. Gladij, I. Ja. Zvarych. — Ternopil' : Ekonomichna dumka, 2011. — 292 s.
18. *Mel'nyk T. M.* Sutnist' ta galuzevi osoblyvosti mizhnarodnoi' vyrobnychoi' integracii' nacional'nyh pidprijemstv / T. M. Mel'nyk, Ju. V. Konrad // Ekonomichnyj prostir. — 2015. — № 95. — S. 26–39.
19. *Oficijnyj* sajt Svitovogo banku [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators/wdi-2014>.
20. *Oficijnyj* sajt Verhovnoi' Rady Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/981_053.
21. *World Investment Report 2013: Global Value Chains: Investment and Trade for Development.* — United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD), 2013. — 236 p.